

A kockázattársadalom menedzserdevianciáiról

A tanulmány célja, hogy bemutassa a nagy szervezetek menedzsereit jellemző devianciák társadalmi és egyéni mozgatórugóit. A menedzserek rossz döntéseit a káros következményekhez vezető lehetőségek kizárásával célszerű megelőzni. Erre annál inkább szükség van, mert a második modernitás olyan környezetet teremtett, amelyben az ember gyakran képtelen felismerni döntése nem kívánt következményeit. A döntésekre általában a korlátozott racionalitás a jellemző. A rossz döntésekkel sújtott emberek az elszenvedett kárkövetkezményeket a világ különböző részein eltérően élik meg. Ebben a kultúra által determinált értékrend és érdekérvényesítés lehetősége játszik meghatározó szerepet.

A szervezetekben sokféle feladattal megbízott emberek dolgoznak. Munkavégzésük során felelős döntéseket kell meghozniuk. Ezért célszerű áttekinteni azokat a lehetőségeket, amelyek alapján – különböző döntési szinteken, még a döntés meghozatala előtt – választási lehetőségük van.

Bennünket elsősorban a különféle méretű és feladatokat ellátó *vállalatok vezető beosztásban tevékenykedő irányítóinak* döntési mechanizmusa érdekel. Ezt egészíti ki a *hatalom képviselőire* érvényesnek tekinthető döntéshozatali mód áttekintése.

Amennyiben erre a két szintre (és az alájuk besorolható döntési szintekre) korlátozzuk figyelmünket, jó eséllyel a *racióális választás* elméletének segítségével érthetjük és magyarázhatjuk meg döntéseik legjavát.

Ennek az elméletnek a célirányos bemutatása azért is hasznosnak tűnik, mert viszonylag kedvező kapcsolódást kínálhat a felelős döntések egyik alcsoportjához: az érdeklődésünk középpontjában lévő *kockázatvállalás*, illetve a *kockázatvállalással párosuló döntés és cselekvés* megértéséhez.

A döntésekben meghúzódó motivációk, tudások, morális megfontolások, értékek és érdekek önmagukban nem indokolnák azt, hogy e témakörrel külön is foglalkozzunk. A társadalmi és gazdasági életben a legutóbbi mintegy fél évszázadban bekövetkezett jelentős változások mégis azt indukálják, hogy áttekintsük a vonatkozó legfontosabb ismereteink közül azokat, amelyek rendszerbe foglalva *elősegíthetik a társadalmilag káros vagy ilyen veszélyt magában hordozó döntések és cselekvések megértését.*

A lehetőség mint objektív kategória

Az úgynevezett *lehetőségelmélet* (opportunity theory) a bűnözéskutatásban tevékenykedők számára nem újdonság, hiszen ezt – különösen a szituációs körülmények bűnelkövetésben játszott szerepének vizsgálatakor – eddig is széles körben alkalmazták. Főleg a némi leegyszerűsítéssel a szakirodalomban csak street-crime-nak nevezett bűncselekménycsoportba tartozó vétkekkel kapcsolatosan, a konkrét bűnmegelőzési intézkedések alkalmával, az e körből származtatható ismeretanyagra sokféle intézkedést dolgoztak ki.¹

Marcus Felson szerint² természetes tényként kezelhető, hogy a bűnlehetőségek valamennyi bűncselekményben fontos szerepet játszanak, olyannyira, hogy bűnlehetőség nélkül bűncselekmény sincs. S bár a korábban fehérgalléros, ma már inkább menedzser-bűncselekményeknek nevezett devianciák lényegi eltérést mutatnak az úgynevezett közterületi bűncselekményekhez (street-crimes) képest, a lehetőségek ebben a kategóriában szintűgy fontos szerephez jutnak.³

A lehetőségelméletek *kiinduló gondolatának* tekinthető az a régről fakadó ismeret, miszerint a bűncselekmény megértéséhez hozzásegít az elkövetésnél szerepet játszó motívumok feltárása.⁴ Ennek egyik, gyakran meghatározó eleme az a lehetőség, ami arra késztet, hogy az egyén szükségletét kielégítse.⁵ Más megközelítésben: lehet akármilyen erős az ember bűnmegvalósítás iránti motívációja, ez önmagában soha nem teszi lehetővé azt, hogy a szándékolt tettet el

¹ Idesorolhatók például az úgynevezett CPTED-kutatások és az eredményekre alapozó beavatkozások, amelyek a városi épített környezet dizájnját vetik be a bűnmegelőzésbe. Részletesebben lásd Barabás, T. – Windt, Sz.: Levels of victimisation. In: Lukas, T. (ed.): Crime Prevention in High-Rise Housing. Duncker & Humblot, MPI, Berlin, 2007, pp. 63–85.; Irk F.: Szituációs bűnmegelőzés lakóövezetekben. In: Barabás T. (szerk.): Épített környezet – bűnözés – szituációs bűnmegelőzés. OKRI, Budapest, 2008, 78–106. o.; Windt Sz.: A közösségi bűnmegelőzés eszközei. In: Tomay K. (szerk.): Biztonságos Városok. Kézikönyv a városi bűnmegelőzés lehetőségeiről. CD. Belügyminisztérium, Budapest, 2011, 63–85. o.

² Felson, M.: Crime and Everyday Life. Sage Publ., Thousand Oaks, 2002. Idézi: Benson, M. L. – Simpson, S. S.: White-Collar Crime. An Opportunity Perspective. Routledge, New York–London, 2009, p. 76.

³ Ezúttal nincs lehetőség sem a fehérgalléros, sem a menedzser fogalmának definiálására. Annyit azonban szükséges megjegyezni, hogy halmazelméleti szempontból az utóbbi az előbbinek részhalmaza.

⁴ Így Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 76. o.

⁵ E helyütt nem kell hangsúlyozni, hogy a bűnelkövetés szükségletkielégítést jelent. Lásd erre Szabó András számos publikációját.

is kövesse. Lehetőség híján nincs bűncselekmény.⁶ Ha azonban a lehetőségek kedvezőknek mutatkoznak arra, hogy a potenciális bűnelkövető leküzdje magában mindazokat a pszichikai-morális-rationális akadályokat, amelyek a tettől való tartózkodásra sarkallták: a tettet közvetlenül megelőző döntés az elkövetés mellett szól.

Bár tény, hogy az üzleti vállalkozások és az ipari tevékenységek lehetőséget teremtenek az úgynevezett fehérgalléros bűnözésre, hiba volna azonban azt gondolni, hogy mindenki, aki ilyen gazdasági tevékenységet folytat, automatikusan részese volna ennek a bűnözési formának. Az azonban a szakértők között élénk vita tárgya, hogy a lehetséges elkövetői pozíciókban tevékenykedő embereknek vajon mekkora aránya tartozik egyik vagy másik csoportba.⁷ *James William Coleman* arra is felhívja a figyelmet, hogy vannak speciális foglalkozási és munkakörök, amelyek a többenél inkább teszik lehetővé, hogy a beosztásából fakadó lehetőségeit az egyén bűnelkövetésre használja fel. Ilyenek különösen a barátokhoz és bizonyos társaságokhoz fűződő kapcsolatok, a szervezetben belüli szubkultúrába való belépési lehetőség, vagy az a körülmény, hogy valamilyen döntés meghozatala, még esetleg irracionális kockázatvállalás árán is, de nagyon kedvező eredménnyel kecsegtet.⁸

Kérdésként tehető fel, hogy miért vesz részt egyik ember az ilyen bűncselekményekben, s hasonló vagy azonos háttérfeltételek mellett miért marad távol a másik. *Michael Benson* és *Sally Simpson* szerint erre magyarázatot ad az a megfigyelés, hogy a felelős vezetői beosztásban lévők jelentős része nem a társadalom felső rétegéből, hanem a „szolid középosztályból” érkezik. Számukra a vezetői-irányító pozíció jelentős felemelkedést jelent. Épp ezért tisztában vannak azzal, hogy mekkora veszteség érheti őket, ha ebből a helyzetből kikerülnek.⁹

Felvetődik ezek után az a további kérdés, hogy akkor mégis mi vezeti őket arra, hogy bűnelkövetőkké váljanak. Erre az a válasz adható, hogy az e körbe tartozó elkövetők jellemzően nem egyszerűen megsértik a hatályos jogszabályokat, hanem ezt megelőzően a lehetőségnek egy szimbolikus konstrukcióját alkotják meg. Ennek eredményeként a fennálló lehetőséget a továbbiakban nem tartják illegálisnak, mert viselkedésüket valamilyen jogszerű köntösbe bújtatják. *Benson*

---

⁶ Coleman, J. W.: *The Criminal Elite. Understanding White-Collar Crime. Fifth Edition.* Worth Publishers, New York, 2002, p. 204.

⁷ Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 137–38. o.

⁸ Coleman, J. W.: i. m. 204. o.

⁹ Lásd még erről Wheeler, S.: *The Problem of White-Collar Crime Motivation.* In: Schlegel, K. – Weisburd, D. (eds.): *White-Collar Crime Reconsidered.* Northeastern University Press, Boston, 1992, pp. 108–123. Idézi: Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 138. o.

és Simpson úgy véli, hogy ez a *neutralizálási technika* felhasználásával történik. A kutatások arra utalnak, hogy erre a szimbolikus konstrukcióra hatással van a nem, a faj és a szociális osztály-hovatartozás.¹⁰

James William Coleman¹¹ négy olyan környezetet tart fontosnak, amelyekben külön is érdemes vizsgálni a feltételeket. Ezek: az ipari létesítmények és a szervezetek egyrésztől, a foglalkozás és a nem másrésztől.

Mind a lehetőségek eloszlása, mind azok viszonylagos attraktivitása egyes *ipari ágazatonként* szignifikánsan eltérő lehet. Ebben fontos szerepet játszik az adott ágazat kereskedelmi struktúrája. Abban nincs egyetértés a kutatók között, hogy vajon a nagyobb szervezetek inkább és gyakrabban vétenek-e a jogi előírások ellen, mint kisebb társaik. Úgy tűnik – állítja Coleman –, hogy a *sok kis egységből felépülő kereskedelmi szervezet* inkább részese a fehérgalléros bűnözésnek, mégpedig azért, mert minden egyes részegység maga is nyereséges akar lenni. Ezért részese a csalásoknak, megtévesztő reklámtevékenységnek, ipari kémkedésnek és a bizalommal való visszaélésnek. A legnagyobb veszély azonban a vesztegetés és a – gyakran a pénzügyi bizonytalanságok miatti – különféle csalások elkövetése.

Az *iparágankénti különbségtétel* során célszerű megkülönböztetett figyelemmel kísérni a szabályozási környezetet, illetve az ezekben észlelhető eltéréseket, amelyek nagymértékben meghatározzák a lehetőségi struktúrákat. Minél szigorúbban szabályozott egy iparvállalat, annál inkább jellemző, hogy az attraktív lehetőségek illegálisaknak minősülnek. A termelő iparvállalatok esetében kevésbé fordulnak elő illegális tevékenységek, mint másoknál. A gyógyszeripar a legjobb példa erre, ahol a termelési előírások pontos szabályozása és a szabályok betartása élet-halál kérdése lehet. Ellentétes példaként hozhatók fel a vegyiparral vagy a kőolaj előállításával foglalkozó cégek, amelyek magas kockázattal dolgoznak és állítanak elő hatásaikban a környezetre kétséges kimenetelű termékeket.

A *modern nagy szervezetekre* jellemző, hogy már nem képesek pusztán egyetlen cél érdekében tevékenykedni. Előfordul, hogy a szervezeten belüli egységek eltérő érdekeket artikulálnak, más-más a véleményük a legfőbb célokról, s eltérő a kriminalitási aktivitásuk, már csak amiatt is, mert minden szervezeti alegységnek megvan a saját, a felső cél elérésében szerepet játszó alsóbb szintű célja.

---

¹⁰ Benson, M. L. – Simpson, S. S.: i. m. 139–140. o. A neutralizálási technika részletes ismertetését lásd még 141–147. o.

¹¹ Coleman, J. W.: i. m. 205–216. o.

A *menedzserek*¹² általában a stabilitást és a biztonságot preferáló kielégítő profit mellett foglalnak állást, és kerülnek a magasabb profitot eredményező nagyobb kockázat vállalását. Természetesen hiba volna alábecsülni azt a tényt, hogy a termelés központi helyén szerepel a profit elérése, hiszen a menedzserek pontosan tudják: amennyiben ez csökken, az könnyen a karrierjüknek is a végét jelentheti. Ebből kiindulva nincs mit csodálkozni azon, hogy a profittermelő képesség mérséklődésével arányosan nő a szervezeteken belül a jogsértések száma.¹³

Azt külön hangsúlyozni kell, hogy – nem sorolva ide a legfelső vezetői szinten tevékenykedő, többnyire vállalatvezetői beosztásban lévő topmenedzsereket – a szervezeti menedzsereknek kevés mérlegelési jogkörük van annak eldöntésében, hogy milyen eszközökkel lehet a legjobb profitabilitást elérni, ennek ellenére azonban ők felelnek a fő célért. A speciális célok kiválasztásában fontos szerepet játszó *topmenedzserek* lényeges befolyást gyakorolnak arra, hogy a középszinten döntéseket hozó munkavállalók betartják-e az érvényes jogi előírásokat, vagy sem. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a szervezetek jogsértése inkább fordul elő olyan alkalmakkor, amikor ennek következményei csak a személytelen piacokon csapódnak le, mint akkor, amikor a menedzserek közvetlen környezetét sújtják. Ezért fontos sokadszor is felhívni a figyelmet a szervezeti kultúra fontosságára.¹⁴

A *foglalkozások* szerepét vizsgálva egyrészt leszögezhető, hogy csaknem valamennyi foglalkozással együtt járnak különféle jogellenes lehetőségek (például adófizetés elkerülése), még akkor is, ha az egyének erre gyakorlatilag nincs módja. Másrészt azonban szintén nem kétséges, hogy bizonyos foglalkozások másoknál nagyobb lehetőségeket kínálnak illegális pénzek megszerzésére.

A *kormányzati szervek* egyre nagyobb szerepet töltenek be a magáncégek életében. Ennek megfelelően növekszik a közhivatali korrupció is. Ennek egy másik vetülete annak felismerése, hogy a magáncégek tevékenységében és költségeiben mind jelentősebb tétel a közhivatali korrupcióra áldozott összeg. Általánosságban is leszögezhető: a lehetőségek kihasználása annál szélesebb körű, minél inkább valamely alaposan beágyazott szubkultúrában találkozunk vele.

---

¹² Menedzser a vállalat felső vezetésében helyet foglaló, s a cég napi tevékenységéért felelős személy. Bővebben lásd Irk F.: Teljesítmény és biztonság viszonya a kockázattársadalom szervezeteinek működésében. Makrokriminológiai megközelítés. In: Vókó Gy. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 50. OKRI, Budapest, 2013, 207–224. o.

¹³ Coleman, J. W.: i. m. 211. o.

¹⁴ Lásd erről bővebben: Yeager, P. C.: Understanding Corporate Lawbreaking: From Profit Seeking to Law Finding. In: Pontell, H. N. – Geis, G. (eds.): International Handbook of White-Collar and Corporate Crime. Springer, 2007, p. 33., 39.

Erre az a magyarázat, hogy a szubkultúrák nem állnak meg egy-egy üzemi vagy hivatal falainál, hanem azok tagjai szélesebb merítésből érkeznek, és több tudással felvértezettek, mint egy-egy szűkebb terület specialistái.

A lehetőségekről szóló rész *összegezés*eként az állapítható meg, hogy annak normakövető és normaszegő módon történő kihasználásában eltérő szempontok vezérelnek *egyrészt* a nem kereskedelmi céllal működő, magas kockázatú intézmények felső vezetését, *másrészt* a kifejezetten profitorientált, ám magasan szervezett, szigorú szabályozásokkal körülbástyázott vállalatokat, ám ez utóbbiaktól is különböznek a mindennapi megélhetésükért küzdő vállalkozások preferenciái. A neutralizálási technika mindegyik esetben fontos, a magas kockázat mellett működő és a lehetséges kockázatok prognosztizálásával is foglalkozó menedzserek számára azonban ez a napi gyakorlatban „arcuk” megőrzése és védelme érdekében elkerülhetetlen, s e technika a profitorientált egyéb vállalatok top- és biztonsági menedzserei körében is jól alkalmazható. Ezekben az esetekben azonban jobbra az állásbiztonság megőrzésének önigazolását szolgálja.

A racionális választás és a döntés mint szubjektív kategóriák

A racionális választás elméletéről

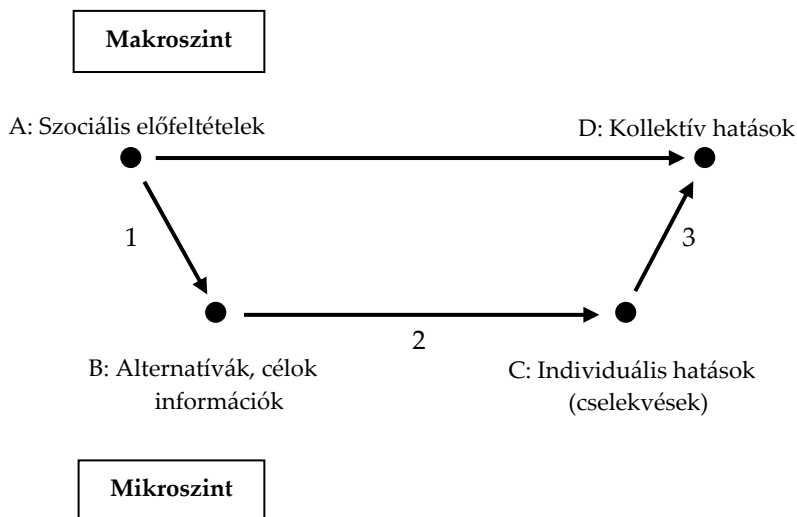
A racionális választás elméletét eredetileg szociológusok dolgozták ki a múlt század hatvanas éveiben, továbbfejlesztése pedig az 1970-es évektől datálódik.¹⁵ Hálóelméleti megközelítésből a modell lényege a következő: makroszinten léteznek a szociális előfeltételek (A csomópont), és a megmagyarázásra váró közös hatások (D csomópont), továbbá mikroszinten az egyéni cselekvések, amelyek során választani lehet egyrészt különféle cselekvési alternatívák (lehetőségek), célok (preferenciák) és a cselekvő információi (B csomópont), másrészt a cselekvések és az egyénre gyakorolt hatások (C csomópont) között.¹⁶ Amíg az A csomópont legfontosabb jellemzője, hogy abban a szociális

¹⁵ McClelland, D. C.: *The Achieving Society*. Free Press, New York, 1961, p. 47.; Lindenberg, S.: Individuelle Effekte, kollektive Phänomene und das Problem der Transformation. In: Eichner, K. – Habermehl, W. (Hrsg.): *Probleme der Erkidrung sozialen Verhaltens*. Hain, Meisenheim, 1977, S. 46–84.; Lindenberg, S. – Wippler, R.: *Theorienvergleich: Elemente der Rekonstruktion*. In: Hondrich, K.-O. – Matches, J. (Hrsg.): *Theorienvergleich in den Sozialwissenschaften*. Luchterhand, Darmstadt, 1978, S. 219–231.; Coleman, J. S.: *Foundations of Social Theory*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1990; Esser, H.: *Soziologie. Allgemeine Grundlagen*. Campus, Frankfurt a.M., 1993. Idézi: Raub, W.: *Rational Choice*. In: Stegbauer, Ch. – Häußling, R. (Hrsg.): *Handbuch Netzwerkforschung*. VS Verlag, Wiesbaden, 2010, S. 269.

¹⁶ Lásd Raub, W.: i. m. 269–270. o.

háló jellemvonásai mint független változók szerepelnek, addig a D csomópontban szereplő személyek dönthetnek arról, hogy milyen kapcsolatokat létesítenek, s ennek értelmében a modell függő változóiként definiálhatók (ábra).

Ábra
Szociológiai magyarázatok

A racionális választás elmélete a bűncselekmények magyarázó elméletei között nem új keletű. Különösen az előre eltervezett szándékos bűntettek esetében számos kriminológiai kutatás vélelmezte vagy bizonyította azt, hogy tettének végrehajtása előtt a bűnelkövető tudatosan felmérte azokat a lehetséges nyereségeket és veszteségeket (másképp fogalmazva: előnyöket és hátrányokat), amelyekkel a döntéstől a tett végrehajtásáig tartó „úton”, majd azt követően kalkulálnia kell. E nézet képviselői szerint a tettes lényegében nem tesz mást, mint olyan stratégiát dolgoz ki, amely – elképzelése szerint – a hasznot maximalizálja, a kárt pedig minimalizálja.¹⁷

¹⁷ Lásd erre Simon, H.: Models of man. John Wiley, New York, 1957. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: A Rational Choice Theory of Corporate Crime. In: Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime. Oxford University Press, New York, Oxford, 2001, pp. 194–210.; Clarke, M.: Regulating the City. Competition, Scandal and Reform. Milton Keynes, Open University Press, 1986. Idézi Wells, C.: Corporations and criminal responsibility. In: Whyte, D. (ed.): Crimes of the Powerful: A Reader. McGraw Hill, Open University Press, 2009, p. 198.

A vezetői döntéshozatal mellett a racionális választás figyelmet érdemel a *végrehajtói feladatokkal megbízott apparátus* szemléletében is. Ezzel összefüggésben az állapítható meg, hogy a vállalatok közötti rangsorban éppúgy állandó a fluktuáció, mint a vállalatokon belüli egyének pozíciójában. Az egyént egy vállalaton belül az a szemlélet hatja át, amely a szervezet egészét jellemzi. Ez pedig az eredményességet gyakran a vállalatra irányadó szabályok betartása elé helyezi. Ennek következményeképp a dolgozó nemcsak elidegenedik a környezetétől, hanem erős motivációs hatást gyakorol rá az előrejutás esélye. Ennek érdekében – tudván, hogy a siker érdekében a vezetői szemlet hunynak kisebb normasértései felett – a gyakran ki nem mondott felsőbb ösztönzés tudatában áthágja az előírásokat.¹⁸

Korlátozott racionalitás szerinti döntés

Charles Perrow – Simon és March nézeteinek ismertetése során – felhívja a figyelmet arra, hogy az emberi döntésnek gyakorta csak a szándéka racionális, magáról a döntésről már ez nem mindig mondható el. Ahogy fogalmaz: az egyén *„törekszik a racionális cselekvésre, de korlátozott képességei és a szervezet korlátozott lehetőségei meggátolják ebben”*. Hogy ennek melyek a legfőbb okai? *„Először is nem ismeri teljes egészében tettei következményeit. Cselekedetei egyaránt eredményezhetnek előre nem látható és nemkívánatos hatásokat. Másodsor, sem a cselekvés megfelelő alternatíváit nem látja, sem az átlátás feltételeit nem tudja megteremteni. [...] Az emberek jócskán leegyszerűsítik a választási lehetőségeket és az elsőként felmerülő alternatíva mellett döntenek. Harmadsor, hiába áll az egyén rendelkezésére több alternatíva a döntés előtt, ha képtelen azokat preferencia szerint rendezni, és azt sem tudja eldönteni, hogy melyik számára a legkedvezőbb és melyik a legkevésbé az.”* Ebben a megközelítésben *„az egyén által hozott döntések inkább annak a szervezeti csoportnak a befolyása alatt állnak, amelyhez az egyén tartozik”*¹⁹. Perrow szerint a lényeg abban foglalható össze, hogy *„az emberek nem vizsgálják az összes lehetséges alternatívát, és nem feltétlenül keresik az optimális megoldást”*²⁰. További két fontos tényre is felhívja a figyelmet. Egyrészt arra, hogy *„kismértékben a korlátozott racionalitás valóban gátolja a szervezet működését, alapjában azonban ez teszi lehetővé a hierarchikus rendszer működését”*. Másrészt arra, hogy a korlátozott racionalitás az elitet is érinti.²¹

¹⁸ Lásd erről részletesen Vaughan, D.: Toward Understanding Unlawful Organizational Behavior. In: Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): i. m. 317–318. o.

¹⁹ Simon, H.: Administrative Behaviour. 3. edition. Free Press, New York, 1976, p. 102. Idézi Perrow, Ch.: Szervezetszociológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 134. o.

²⁰ Perrow, Ch.: i. m. 135. o.

²¹ Uo. 136. o.

Csepeli György az előbbieket azzal egészíti ki²², hogy egyrészt a probléma felmerülésétől az alternatívák kiválasztásán keresztül a végrehajtásig vezető úton számos akadály tornyosul a döntést meghozó ember előtt²³, másrészt, hogy a lehetséges (és felismert) alternatívák közül a már kiválasztotthoz az ember ragaszkodni szokott, harmadrészt, az előbbivel összhangban, kerüli az ellentmondó információkat, a választás maga pedig felértékeli a választott alternatívát az ember szemében.

A társadalmi (makro- és mikro-) környezeti körülmények analízise csak részben ad magyarázatot arra, hogy valamely, az adott időben és helyen jogi szabályozásba foglalt normát miért sértenek meg. Ennek a viselkedés megértését célzó elemzésnek a figyelmet ki kell terjesztenie arra is, hogy milyen lehetőségek állhatnak rendelkezésre ahhoz, hogy a bűnözéskontroll az adott körülmények között – figyelembe véve elsősorban valamely cselekmény társadalmi veszélyességét – hatékonyan működjön.

Számos kutatás jutott arra a megállapításra, hogy ezeknek a kitervelés során különösen intellektuálisnak tekinthető tetteknek a megvalósítói esetében (akik gyakran nem is valamely jogi norma megsértésének szándékával követik el azokat), a bűncselekmények többségét kitevő tettek elkövetőikhez képest, az *elrettetés eredményesebb* tud lenni. Ennek hátterében a szakértők többsége a *racionális választás* elméletének (korábban részletesen ismertetett) érvényre jutását véli megtalálni.

*William J. Chambliss*²⁴ szerint a fehérgalléros, de különösen a vállalati bűnelkövetők között kevesebb a visszaeső, mint az egyéb bűnelkövetők körében. *Kip Schlegel*²⁵ azt állítja, hogy mind az üzleti, mind a magánéletben a menedzserek lehetőség szerint kerülnek a kockázatok, mert megfontolatlanságuk kedvezőtlenül hathat a magánéletükre és az üzleti tevékenységükre. Ebből vonja le a következtetést *Raymond Paternoster*: ha ez így van, akkor az olyan formális szankciók, mint a pénz- vagy a börtönbüntetés hatékony lehet e személyek elrettetése céljából.²⁶ Ehhez járul a vállalati bűncselekmények egy további jellegzetessége: ezek a tettek, természetüket tekintve, instrumentalizáltak és stratégiaiak: valamely gazdasági haszon elérésére irányulnak. Szinte soha nem fedezhető fel körükben az elkövetés élményként megélése, hiányzik belőlük a spontaneitás csakúgy,

---

²² Csepeli Gy.: A szervezkedő ember. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 234–235. o.

²³ Ennek működési mechanizmusát lásd a mezőelmélettel foglalkozó részben.

²⁴ Chambliss, W. J.: State-organized crime. *Criminology*, vol. 27, 1989, p. 194.

²⁵ Schlegel, K.: *Just Deserts for Corporate Criminals*. Northeastern University Press, Boston, 1990, p. 16. Idézi Wells, C.: i. m. 194. o.

²⁶ Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 194–195. o.

mint az érzelem. Az elkövetők hideg fejjel kockázatelemzéseket végeznek, s ennek végeredménye szerint cselekszenek.²⁷ Ebből következtetnek a szakemberek arra, hogy e cselekménykör elkövetői beilleszthetők a *racionális választás elméletét követő emberek* csoportjába.²⁸ A kockázatelemzés része annak eldöntése, hogy az e körben megvalósított tett milyen hatással lesz a *közvéleményre*. A vállalati bűncselekmények elkövetése esetében ez döntő szempont. Empirikus vizsgálatok arra a megállapításra jutottak, hogy a közvélemény abban bízik, hogy a kilátásba helyezett vagy a kiszabott büntetés képes az elkövetőt a további jogsértéstől visszatartani.²⁹

A vállalati szférában az egyének tetteit – a hierarchia különböző fokain eltérő módokon – egyrészt a szervezet belső szervezetében uralkodó kulturális és szociális jellemzők, másrészt a vállalatot körbevevő környezeti behatások, ez utóbbiakon belül különösen a politikai, a gazdasági és a kulturális erőterbe tartozók befolyásolják. Ezeket közös kifejezéssel szervezeti elkövetői motivációknak és bűnelkövetési lehetőségeknek nevezhetjük.³⁰

Diane Vaughan – Walter Powell és Paul DiMaggio nyomán – felhívja a figyelmet arra, hogy a kulturális tényezők (ezeken belül eminensen az elvárások) akkor is jelentős szerepet játszanak, ha ezek nincsenek külön nevesítve.³¹ Ezek

²⁷ Lásd Kadish, S. H.: The use of criminal sanctions in the enforcement of economic regulations. In: Geis, G. – Meier, R. F. (eds.): White-collar crime. The Free Press, New York, 1977, p. 305.; Braithwaite, J. – Geis, G.: On theory and action for corporate crime control. Crime and Delinquency, vol. 28, 1982, p. 302. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 194–195. o.

²⁸ A korábban leírtakkal egybevetve ebben e személyi körben összetalálkozni látszik a lehetőségelmélet a racionalis választás elméletének főbb megállapításaival. A tettek így eltérő megközelítésből is vizsgálhatók és értelmezhetők.

²⁹ Lásd erről különösen Cullen, F. T. – Dubeck, P. J.: The myth of corporate immunity to deterrence. Federal Probation, vol. 49, 1985; Cullen, F. T. – Mathers, R. – Clark, G. – Cullen, J. B.: Public support for punishing white-collar crime. Journal of Criminal Justice, vol. 2, 1983, p. 485.; Frank, J. – Cullen, F. T. – Travis, L. E. – Borntrager, J. L.: Sanctioning corporate crime. American Journal of Criminal Justice, vol. 13, 1989. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 195. o.

³⁰ Lásd Fligstein, N.: The intraorganizational power struggle. American Sociological Review, vol. 52, 1987; Coleman, J. W.: Toward an integrated theory of white-collar crime. American Journal of Sociology, vol. 93, 1987. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 202. o. Számos egyéb, a vállalati bűnelkövetéssel korreláló tényezőt lásd részletesen Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. a 202–203. oldalon ismertetett forrásmunkákban. Mindezek végeredményének tekinthető saját vállalati bűnelkövetéshez vezető döntést előkészítő modellje. 205. o.

³¹ Powell, W. W. – DiMaggio, P. J. (eds.): The New Institutionalism in Organizational Analysis. University of Chicago Press, Chicago, 1991; Vaughan, D.: Beyond Macro- and Micro-Levels of Analysis, Organizations, and the Cultural Fix. In: Pontell, H. N. – Geis, G. (eds.): International Handbook of White-Collar and Corporate Crime. Springer, 2007, pp. 10–11.

épp az előre nem kalkulálható döntéseknél jutnak feltűnően érvényre. Ilyenkor a korábban az intézményhez, a foglalkozáshoz és a csoportnormákhoz alkalmazkodó konformitás jut döntő szóhoz. Épp ezért – véli Vaughan – a deviancia normalizálása alternatívát jelenthet abban, hogy megértsük a fehérgallérosok normasértéseit.

Vannak azonban, akik – más vizsgálatok lefolytatása után – úgy vélik, hogy az említett következtetések inkább tekinthetők filozofikusoknak és ideológiaiaknak, mint tudományosaknak. Szerintük egyrészt a közvélemény általánosságban elfogadja a büntetések elrettentő hatását, másrészt a vizsgálatok arra utalnak, hogy a hagyományos bűnelkövetők körében a szociális kontroll hatékonyabb, mint a formális szankciók alkalmazása.³² Wells mindössze egyetlen beszámolót talált, amelyik a vállalati bűnözés elrettentési modelljét megalkotta.³³

Menedzserdeviancia – viktimológiai kitekintés

A vállalati bűnözés, s általában a fehérgalléros bűnözés hatalmas károkat idéz elő. Tudjuk ezt annak ellenére, hogy az ilyenfajta veszteségeket – szemben például az úgynevezett street-crime csoportba tartozó cselekmények kártételeivel – ritkán elemzik részletesen. Nemigen találkozni olyan rendszeres analízisekkel, amelyek alaposan tudósítanak az áldozatok számáról, összetételéről és az általuk elszenvedett veszteségekről. Ez arra is visszavezethető, hogy az érintettek tekintélyes részének tudomása sincs arról, hogy bűncselekmény sértettjévé vált. Másoknak arra nincs ötletük, hogy a károkozás megtérítésének igényével kihez kellene fordulniuk. Olyanok is akadnak, akik magukban látják a hibát: ha elővigyázatosabbak lettek volna, megelőzhatték volna a kár elszenvedését. Következésképp: bíznak abban, hogy legközelebb nem esnek áldozatul hasonló bűncselekménynek. Az ilyen bűntények jelentős része a nyilvánosság számára egyszer s mindenkorra rejtve marad, mert a károkozó a színpalak mögött bizonyos kártérítési összegről anélkül egyezik meg a kárt szenvedettel, annak elhalálózása esetén hozzátartozóival, hogy bármiféle hatósági eljárás indulna az ügyben.³⁴

Figyelmet érdemel az a megfigyelés is, hogy míg a *munkahelyeken* belül a halálos vagy súlyos sérülést előidéző balesetek után történik beavatkozás a munkafeltételek javítására, addig a folyamatos és fokozatos egészségromlást okozó

---

³² Schlegel, K.: i. m.; Simpson, S. S. – Koper, Ch. C.: Detering corporate crime. *Criminology*, vol. 30, 1992; Gibbs, J. P.: *Crime, punishment and deterrence*. Elsevier, New York, 1975. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 195. o.

³³ Braithwaite, J. – Makkai, T.: Testing an expected utility model of corporate deterrence. *Law and Society Review*, vol. 25, 1991. Idézi Paternoster, R. – Simpson, S.: i. m. 195. o.

³⁴ Így Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): i. m. 2. fejezet előszava, 49–50. o.

munkakörülmények kedvezőbbé tételére ritkán akad példa. A semmit tevés álláspontjára helyezkedni annál könnyebb, mert mire az ott dolgozót jól észlelhető károsodás éri, addigra vagy elmegy máshová dolgozni, vagy nyugdíjba vonul. Nagy nehézségeket okoz annak bizonyítása, hogy összefüggés van-e a korábbi rossz munkakörülmények és valakinek a pszichés tönkremenetele között, vagy aközött, hogy élettartama rövidebb az egyébként lehetségesnél.³⁵

Az egész fehérgalléros bűnözés kutatási stratégiájára általában jellemző, hogy azok zöme a vállalati hierarchia tetejére összpontosít (sőt ott sem elsősorban a személyekre, hanem a vállalatokra, legyenek azok államiak vagy magánvállalatok), az ott tapasztalható anomáliákra koncentrálnak, s a láncolat legvégén helyet foglalókra: a munkavégzőkre vagy a vásárlókra alig irányul már figyelem.³⁶ Mindamellettt számos, a fehérgalléros bűnözéssel foglalkozó viszonylag korai (az 1970-es évek közepe táján végzett) kutatás azt jelzi, hogy az áldozatok többsége frusztrált, többnyire azonban beletörődő, mert úgy véli: saját erejéből képtelen a fennálló helyzeten, ezen belül a saját sorsán változtatni. Természetesnek tekintik a hivatalok lassú, bürokratikus és szervezetlen munkastílusát csakúgy, mint a különféle, a vásárlókat érintő és csalásokkal párosuló károsító tevékenységeket.³⁷

Az Egyesült Államokban az 1980-as évektől kezdve vettek tudomást a hatalmas tényezők döntéshozói arról, hogy amíg az úgynevezett street-crime elkövetői és sértettjei többnyire a szegény néprétegből kerülnek ki, addig a fehérgalléros bűncselekmények elkövetői között akadnak ugyan szegények, de nem ez a jellemző; miközben az áldozatok a társadalmi rétegződés meglehetősen széles skáláján mozognak. Ebből az következik, hogy amíg az első csoportba tartozóknál az okozott kár kompenzálása gyakorlatilag lehetetlen vagy csak szűk mezsgyén lehetséges, addig a fehérgalléros bűncselekmények esetében ez sokkal nagyobb eséllyel kecsegtet. Ennek nyomán alakult ki az a szemlélet, hogy a vállalatok esetében az okozott kárért első helyen ne a közvetlen károkozó, hanem a vállalat álljon helyt.³⁸

Az előadottak nem vonják kétségbe azt a korábbi megállapítást, miszerint amíg az elsődleges károkozás gyakran csak szűk kört (esetleg csupán egy vagy néhány személyt), addig a közvetett károkozás, annak helyreállítása széles kört érint. A kártétel utóbb említett eseteiben olyan értékek sérülnek, mint a bizalom,

---

³⁵ Uo. 2. fejezet előszava, 50. o.

³⁶ Uo. 2. fejezet előszava, 51. o.

³⁷ Részletes beszámolót lásd More, E. – Mills, M.: *The Neglected Victims and Unexamined Costs of White-Collar Crime*. In: Shover, N. – Wright, J. P. (eds.): i. m. 52. o.

³⁸ Uo. 53–55. o.

az egyes intézmények korrekt működésébe vetett hit. Ezzel együtt növekszik a kételkedés és a bizonytalanság a politikai és közintézmények és általában az embert körülvevő társadalmi környezet iránt.³⁹ Ugyancsak romlik a közmoralé, ami különösen a fiatalok körében vezet súlyos következményekhez, hiszen azt látják, hogy amíg őket az úgynevezett street-crime körbe tartozó vétkeikért következetesen és súlyosan megbüntetik, addig a fehérgallérosok sokkal súlyosabb vétkeket büntetlenül úszhatnak meg.⁴⁰

Összegezés

A szervezeti deviancia kriminológiai vonatkozásainak ismertetése során a főszereplők döntéseinek mozgatórugóit vizsgáltuk. Ennek során megállapíthattuk, hogy a fehérgalléros bűnözés elkövetőinek nagy halmazából indokolt elkülöníteni egy tevékenységét tekintve viszonylag homogén csoportot, amelynek tagjait a globalizáció korszakában leginkább menedzsereknek nevezzük.

A nagyszámú szakirodalom alapján egyértelműnek tűnik, hogy közülük sokan a második modernitás teremtette kényszerpályán mozognak. Gyakran két rossz közül kell választaniuk: vagy elsőséget adnak a termékeket előállítók és fogyasztók együttesen kezelhető érdekeinek (aminek velejárója lehet az extraprofit esetleg jelentős részének elvesztése), vagy a másik utat választják, és a vállalati profitot az előbb említett közösségek kárára teremtik elő. Emiatt a döntések előtt gyakran ütközhet egymással az ember (esetünkben a menedzser) értékrendje a napi szinten artikulálható érdekeivel.

A *menedzseri döntések megértését* részint objektív, részint szubjektív irányból közelítettük meg. A *hibás döntésekhez vezető* úton fontos szerepet játszanak a választás előtt rendelkezésre álló *lehetőségek*. A bonyolult szervezetekben tevékenykedő döntéshozók rossz választása legkézenfekvőbb módon a kedvezőtlen következményekhez vezethető döntések lehetőségeinek kizárásával előzhető meg. A káros következményekhez vezethető lehetőségek közül különösen veszélyesek azok, amelyek esetében a döntéshozónak a nem kívánt következményről egyáltalán nincsenek ismeretei. Vannak olyan létesítmények, iparágak és foglalkozások, amelyek különösen nagy veszélypotenciállal jellemezhetők.

---

³⁹ Lásd erről újabban: Barabás A. T.: Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságképe. In: Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.): A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest, 2009, III. rész, 7. fejezet, 7.2. alfejezet, 39–53. o.

⁴⁰ Így Sutherland, E. H.: *White Collar Crime*. Dryden, New York, 1949, p. 13. Idézi More, E. – Mills, M.: i. m. 54. o.

A döntések racionalitásáról ebben a szűkebb körben célszerűnek tűnik alapos ismeretekkel bírni. Miként a fehérgalléros bűnözést általában, úgy a részét alkotó menedzserdeviancia megvalósítóit sem a közterületi bűnözés esetében általában tipikusnak nevezhető impulzív, ad hoc döntések jellemzik. Az ilyen irányultságú kutatások azonban azt szintén jelzik, hogy a racionalitás általában is, de ebben a körben különösen *korlátozott*, részleges. Ez azt jelenti, hogy irracionális elemek bőséggel felfedezhetők a döntéshozatalok során. Ennek magyarázatát jórészt az adja, hogy a makroszinten jelentkező szociális előfeltételek és közösségi hatások, valamint a mikroszinten megjelenő alternatívák és individuális befolyásoló tényezők együttesen determinálják a döntést.

Kétséges, hogy – különösen halasztást nem tűrő döntések meghozatalakor – a döntéshozótól, esetünkben a vállalati menedzsertől mindenkor elvárható-e a deviánsnak nem minősülő döntés és cselekvés. További kérdés, hogy a deviánsnak címkézett magatartás társadalomra veszélyesnek tekinthető-e, (ha igen, mely kör az, amelyik ilyennek címkézi), s igenlő válasz esetén milyen a társadalmi veszélyesség mennyisége és minősége, azaz milyen mértékben tér el negatív irányban az elvárt és az elvárható döntés és cselekvés. Egy következő kérdés, hogy elvárható lett volna-e a döntéshozótól akkor és ott az utólag helyesnek, jónak, a szituációadekvátnak minősített állásfoglalás és cselekvés.

Irodalom

Barabás T. (szerk.): *Épített környezet – bűnözés – szituációs bűnmegelőzés.* OKRI, Budapest, 2008

Barabás A. T.: *Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságképe.* In: **Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.):** *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest, 2009, 39–54. o.

Barabás, T. – Windt, Sz.: *Levels of victimisation.* In: **Lukas, T. (ed.):** *Crime Prevention in High-Rise Housing.* Duncker & Humblot, MPI, Berlin, 2007, pp. 63–85.

Benson, M. L. – Simpson, S. S.: *White-Collar Crime. An Opportunity Perspective.* Routledge, New York–London, 2009

Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest, 2009

- Braithwaite, J. – Geis, G.:** On theory and action for corporate crime control. *Crime and Delinquency*, vol. 28, 1982
- Braithwaite, J. – Makkai, T.:** Testing an expected utility model of corporate deterrence. *Law and Society Review*, vol. 25, 1991
- Chambliss, W. J.:** State-organized crime. *Criminology*, vol. 27, 1989
- Clarke, M.:** *Regulating the City. Competition, Scandal and Reform.* Milton Keynes, Open University Press, 1986
- Coleman, J. W.:** Toward an integrated theory of white-collar crime. *American Journal of Sociology*, vol. 93, 1987
- Coleman, J. S.:** *Foundations of Social Theory.* Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1990
- Coleman, J. W.:** *The Criminal Elite. Understanding White-Collar Crime. Fifth Edition.* Worth Publishers, New York, 2002
- Cullen, F. T. – Mathers, R. – Clark, G. – Cullen, J. B.:** Public support for punishing white-collar crime. *Journal of Criminal Justice*, vol. 2, 1983
- Cullen, F. T. – Dubeck, P. J.:** The myth of corporate immunity to deterrence. *Federal Probation*, vol. 49, 1985
- Csepeli Gy.:** *A szervezkedő ember.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Eichner, K. – Habermehl, W. (Hrsg.):** *Probleme der Erkidrung sozialen Verhaltens.* Hain, Meisenheim, 1977
- Esser, H.:** *Soziologie. Allgemeine Grundlagen.* Campus, Frankfurt a.M., 1993
- Felson, M.:** *Crime and Everyday Life.* Sage Publ., Thousand Oaks, 2002
- Fligstein, N.:** The intraorganizational power struggle. *American Sociological Review*, vol. 52, 1987
- Frank, J. – Cullen, F. T. – Travis, L. E. – Borntrager, J. L.:** Sanctioning corporate crime. *American Journal of Criminal Justice*, vol. 13, 1989
- Geis, G. – Meier, R. F. (eds.):** *White-collar crime.* The Free Press, New York, 1977
- Gibbs, J. P.:** *Crime, punishment and deterrence.* Elsevier, New York, 1975
- Hondrich, K.-O. – Matches, J. (Hrsg.):** *Theorienvergleich in den Sozialwissenschaften.* Luchterhand, Darmstadt, 1978
- Irk F.:** Szituációs bűnmegelőzés lakóövezetekben. In: **Barabás T. (szerk.):** i. m. 78–106. o.
- Irk F.:** Teljesítmény és biztonság viszonya a kockázattársadalom szervezeteinek működésében. Makrokriminológiai megközelítés. In: **Vókó Gy. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok*, 50. OKRI, Budapest, 2013, 207–224. o.

- Kadish, S. H.:** *The use of criminal sanctions in the enforcement of economic regulations.* In: **Geis, G. – Meier, R. F. (eds.):** i. m. 296–317. o.
- Lindenberg, S.:** *Individuelle Effekte, kollektive Phänomene and das Problem der Transformation.* In: **Eichner, K. – Habermehl, W. (Hrsg.):** i. m. 46–84. o.
- Lindenberg, S. – Wippler, R.:** *Theorienvergleich: Elemente der Rekonstruktion.* In: **Hondrich, K-O. – Matches, J. (Hrsg.):** i. m. 219–231. o.
- Lukas, T. (ed.):** *Crime Prevention in High-Rise Housing.* Duncker & Humblot, MPI, Berlin, 2007
- McClelland, D. C.:** *The Achieving Society.* Free Press, New York, 1961
- More, E. – Mills, M.:** *The Neglected Victims and Unexamined Costs of White-Collar Crime.* In: **Shover, N. – Wright, J. P. (eds.):** *Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime.* Oxford University Press, New York, Oxford, 2001, pp. 51–57.
- Paternoster, R. – Simpson, S.:** *A Rational Choice Theory of Corporate Crime.* In: **Shover, N. – Wright, J. P. (eds.):** i. m. 194–210. o.
- Perrow, Ch.:** *Szervezetszociológia.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002
- Pontell, H. N. – Geis, G. (eds.):** *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime.* Springer, 2007
- Powell, W. W. – DiMaggio, P. J. (eds.):** *The New Institutionalism in Organizational Analysis.* University of Chicago Press, Chicago, 1991
- Raub, W.:** *Rational Choice.* In: **Stegbauer, Ch. – Häußling, R. (Hrsg.):** *Handbuch Netzwerkforschung.* VS Verlag, Wiesbaden, 2010, S. 269–280.
- Schlegel, K.:** *Just Deserts for Corporate Criminals.* Northeastern University Press, Boston, 1990
- Shover, N. – Wright, J. P. (eds.):** *Crimes of Privilege. Readings of White-Collar Crime.* Oxford University Press, New York, Oxford, 2001
- Simon, H.:** *Models of man.* John Wiley, New York, 1957
- Simon, H.:** *Administrative Behaviour. 3. edition.* Free Press, New York, 1976
- Simpson, S. S. – Koper, Ch. C.:** *Deterring corporate crime.* *Criminology*, vol. 30, 1992
- Stegbauer, Ch. – Häußling, R. (Hrsg.):** *Handbuch Netzwerkforschung.* VS Verlag, Wiesbaden, 2010
- Sutherland, E. H.:** *White Collar Crime.* Dryden, New York, 1949
- Tomay K. (szerk.):** *Biztonságos Városok. Kézikönyv a városi bűnmegelőzés lehetőségeiről.* CD. Belügyminisztérium, Budapest, 2011

Vaughan, D.: *Toward Understanding Unlawful Organizational Behavior.* In: **Shover, N. – Wright, J. P. (eds.):** i. m. 313–329. o.

Vaughan, D.: *Beyond Macro- and Micro-Levels of Analysis, Organizations, and the Cultural Fix.* In: **Pontell, H. N. – Geis, G. (eds.):** i. m. 3–24. o.

Wells, C.: *Corporations and criminal responsibility.* In: **Whyte, D. (ed.):** *Crimes of the Powerful: A Reader.* McGraw Hill, Open University Press, 2009, pp. 120–124.

Wheeler, S.: *The Problem of White-Collar Crime Motivation.* In: **Schlegel, K. – Weisburd, D. (eds.):** *White-Collar Crime Reconsidered.* Northeastern University Press, Boston, 1992, pp. 108–123.

Whyte, David (ed.): *Crimes of the Powerful: A Reader.* McGraw Hill, Open University Press, 2009

Windt Sz.: *A közösségi bűnmegelőzés eszközei.* In: **Tomay K. (szerk.):** i. m.

Yeager, P. C.: *Understanding Corporate Lawbreaking: From Profit Seeking to Law Finding.* In: **Pontell, H. N. – Geis, G. (eds.):** i. m. 25–49. o.